

AKADEMİK DERGİSİ

ANKARA 2019 (HAZİRAN) - Sayı: 6 - s. 169-190

Gönderilme Tarihi: 08-11-2018, Kabul Tarihi: 14-06-2019

MECELLE'YE GÖRE DOSTLUK VE DÜŞMANLIĞIN TANIKLIĞA ETKİSİ

*The Effect of Friendship and Hostility on Testimony
According to Ottoman Code of Civil Law*

Prof. Dr.

MUSTAFA AVCI

Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi Hukuk Fakültesi

orcid.org/0000-0002-7453-8431

mustafa.avci@asbu.edu.tr

“Şahit gerçek hâkim; hâkim ise basit bir uygulayıcıdır.”¹

Öz

İslam hukukunda beyanına değer verilebilmesi için tanığın adil olması ve töhmet altında bulunmaması gerekir. Töhmetsen sebepleri şunlardır: Tanıklığın bir menfaat temini veya zararın defii için yapılması (Mecelle, m.1700/1), Akrabalık (usul-füru) ilişkisi ve evlilik bağı (Mecelle, m.1700/2), Ortaklık, işçi-işveren ilişkisi (Mecelle, m.1700/2), Dostluk (Mecelle m.1701) –buraya kadar olanlar lehe tanıklığa engeldir.–Düşmanlık (husumet) ise aleyhe tanıklığa engeldir (Mecelle, m.1702). Ölçü: Bir kişinin töhmetten dolayı biri lehine tanıklığı geçerli ise aleyhe tanıklığı; aleyhe tanıklığı geçerli ise lehe tanıklığı geçerli değildir.

Anahtar Kelimeler: Mecelle, tanık, tanıklık, dostluk, düşmanlık

Abstract

In Islamic law witness must be equitable and shouldn't be incriminated in order to be able to value the witness statement. The reasons of imputation are: to testify in order to benefit or eradicate the damage (Ottoman Code of Civil Law a.1700/1) Kinship (lineal consanguinity) and marriage bond (Ottoman Code of Civil Law a.1700/2) Partnership, employer-employee relations Friendship (Ottoman Code of Civil Law a.1701) - the reasons up to here obstacle to testify in favour of somebody.-However hostility (animosity) obstacle to testify against somebody (Ottoman Code of Civil Law a.1702). Norm: If someone's testimony in favour of somebody is valid because of imputation, it isn't valid to testify against somebody and if testimony against somebody is valid then it isn't valid to testify in favour of somebody.

Keywords: Ottoman Code of Civil Law, Witness, Testimony, Friendship, Hostility

¹ 27 Eylül 2017 tarihinde Türkiye Adalet Akademisi tarafından Bursa'da düzenlenen Mecelle Sempozyumunda sunulan ve Elektronik Bildiri Kitabında yayımlanan bildiri metninin geliştirilmiş halidir.

Atar, Fahrettin, *İslam Adliye Teşkilatı*, Ank.1991, s.195.

Kadı Şureyh (ö.80/699) tanıklara: “Bu davada yapacağınız tanıklıkla asıl hükmü siz vereceksiniz!” diyerek tanıklığın önemine dikkat çekmiştir. Veki, Muhammed b. Halef (ö.306/918), *Ahbârü'l-Kudât*, Beyrut, Ty. II/347, Beroje, Sahip, *Ceza Muhakemesi Hukuku Açısından İslam İspat Hukuku*, Ank.2007, s.196.

Giriş

Adaletin gerçekleşmesinde hukuk normları kadar onları uygulayan hâkimlerle hakkın veya suçun ispatı için gerekli bulunan tanıklar da önemli rol oynar.² Tanıklığın değer ve önemi pek büyüktür.³ İslam hukukunda tanıklık kesin delillerdendir, usulüne göre gerçekleştirilmişse hakimi bağlar.⁴ Dolayısıyla tezkiye⁵ edilmiş tanık beyanına göre hüküm vermek vaciptir.⁶

İspat araçları tanıklık, ikrar, yemin, yazılı belge, karine, bilirkişi ve hâkimin şahsî bilgisi şeklinde yedi grupta toplanabilir. Bunlar arasında ilk sırayı tanıklık alır.⁷ Tanıklık, İslâm muhakeme hukukunda ilk dönemden itibaren en yaygın kullanılan ispat araçlarındanır.⁸

Tanıklık, bir kimsenin hazır bulunup görmek veya duymak suretiyle bildiği bir şeyi haber vermesidir.⁹ “Tanıklık, bir kimsenin başka bir kimsede olan hakkını ispat için hâkim huzurunda tarafların yüzüne “tanıklık ederim” diye haber vermesidir.” (Mecelle, m.1684).¹⁰ Davanın tarafları dışındaki bir kişinin davayla ilgili bir vakıa hakkında dava dışında duyu organları aracılığıyla bizzat edinmiş olduğu bir bilgiyi mahkemede aktarmasına tanıklık, aktaran kişiye de tanık denir.¹¹

² Borçlanmaların yazı, tanık veya rehinle belgelendirilmesinin, vasiyet ve boşamada tanık bulundurma istenmesi (Bakara 2/282-283; Maide 5/106; Talâk 65/2), cezalandırma suçun tanıkla ispatı ilkesinin konulması (Nur 24/4), yargılama adaletinin gerçekleşmesinde ispatın taşıdığı öneme işaret eder. Bardakoğlu, Ali, “İsbat” *DİA*, C:22, s.492.

³ Bilmen, Ö. Nasuhi (ö.1971), *Hukuk-ı İslâmiyye ve İstilâhât-ı Fıkhiyye Kamusu*, İst.1975, VIII/123, No:51.

⁴ Usulî ve şartları dairesinde yapılan tanıklığa göre karar vermeyen kadı azledilir ve tazir cezası verilir. Tahtavi, Ahmed b. Muhammed, *Tahtavi Tercümesi*, İst.1287, VI/199, Demir, Abdullah, *Medeni Yargılama Hukuku Osmanlı Mahkemesi*, İzmir, 2010, s.140.

⁵ Tezkiye, tanıkların adil olup olmadıklarının yargıç tarafından araştırılması, yani çevresinden ve güvenilir kimselerden sorulmasıdır. Türk Hukuk Lügati, Türk Hukuk Kurumu, Ank.1991. s.340. Başoğlu, Tuncay, “Tezkiye”, *DİA*, C:41, s.77. Tezkiye, güvenilirlik soruşturmasıdır. Bayındır, Abdülaziz, *İslâm Muhakeme Hukuku (Osmanlı Devri Uygulaması)*, İst.1986, s.181.

⁶ Ali Haydar, Hoca Emin Efendizade (ö.1915): *Dürerü'l-Hukkâm Şerh-i Mecelleti'l-Ahkâm*, İst.1319, IV/247. İslam hukukunda tanık beyanının takdiri delil olduğuna dair görüş ve Hz. Ömer'in Şureyh'e sözü için bkz. Atar, s.196.

⁷ Bardakoğlu, “İsbat” s.493.

⁸ Apaydın, Yunus, “Şahit”, *DİA*, C:38, s.279.

⁹ Apaydın, “Şahit”, s.278.

¹⁰ İbn Hümâm, Kemâleddin Muhammed b. Abdilvâhid (ö.861/1457), *Şerhu Fethi'l Kadir, Dâru'l-Fikr*, Beyrut, ts., VIII/364, Kâsâni, Alâeddin Ebubekir b. Mesud (ö.587/1191), *Bedâiü's-Sanâi' fî Tertibi's-Şerâi'*, Beyrut, ts., VI/266, Bilmen, VIII/118, No:7.

¹¹ Tanrıver, Süha, *Medeni Usul Hukuku*, C:I, Ank.2018, s.887. Tanık, uyumsuzluk hakkın-

Bazı hukuki işlemlerin belgelendirilmesi ve aleniyetini temin için kanunun emri veya tarafların arzuları ile hazır bulundurululan üçüncü kişilere tanık denir.¹²

Kural olarak kişinin duyu organlarından en az biri aracılığı ile edindiği bilgileri ifade etmesi tanıklıktır,¹³ duyuma dayalı beyanlar tanıklık değildir.¹⁴

“Şahitlerin meşhudün bihi bizzat muayene etmiş olup da o veçhile şahadet eylemesi lazımdır. Sema' ile yani nâsdan (insanlardan) işittim” diye şahadet eylemesi caiz olmaz...” Mecelle, m.1688.¹⁵ “Şahit eğer... filan hususu şöyle biliyorum yahut haber veririm” demiş olsa... bunlar şahadet-i şer'iyye olmayıp mücerret ihbar kabilindedir.” Mecelle, m.1689.

Tanıklık, bir kimsenin bir kişide olan hakkını ispat için hâkimin huzurunda ve tarafların yüzüne karşı tanıklık ettiğine dair doğru beyanıdır. Dolayısıyla şüphe ve zan içeren ifadeler tanıklık sayılmaz.¹⁶

da bilgi ve görgüsü bulunan üçüncü kişidir. Yılmaz, Ejder, *Hukuk Muhakemeleri Kanunu Şerhi*, C:III, Ank.2017, s.2664, Öztürk *Ceza Muhakemesi Hukuku*, s.297.

¹² *Türk Hukuk Lügati*, s.307.

¹³ Feyzioğlu, Metin, *Ceza Muhakemesi Hukukunda Tanıklık*, Ank.1996, s.77.

¹⁴ Modern ceza muhakemesinde bilginin doğrudan veya dolaylı olarak edinilmiş olması önemsizdir; ancak doğrudan edinilen bilginin değeri dolaylı edinilen bilgiye göre daha fazladır, duyduğunu nakleden de tanık olabilir. Feyzioğlu, s.67, Ünver, Yener-Hakeri, Hakan, *Ceza Muhakemesi Hukuku*, Ank.2018, s.233, Özbek, Veli Ö.-Doğan, Koray-Bacaksız, Pınar-Tepe, İlker, *Ceza Muhakemesi Hukuku*, Ank.2016, s.691, Çihan, Erol-Yenisey Feridun, *Ceza Muhakemesi Hukuku*, İst.1997, s.193, Balı, Yusuf S., *Uluslararası İlke ve Uygulamalar Çerçevesinde Ceza Muhakemesinde Tanık Koruma*, Ank.2009, s.38.

¹⁵ “Şahadet bi't-tesamu' bir kimsenin insanlardan işittiği bir hâdise hakkında mahkemede tanıklık yapması, meselâ: ‘Ben bu yerin vakıf olduğunu güvenilir kimselerden işittim’ demesi bu kabilindedir.” Bilmen, VIII/119, No:9.

¹⁶ “Başkasına ait olup iddia edilen bir hakkı, bir hâdiseyi hâkimin huzurunda haber vermekten ibaret olan şahadetin rüknü, ‘şahadet ederim’ lâfzıdır. Şahadetin zan ve şekki işrâb eden tabirlerden hâli bulunması (şüphe içermemesi) lazımdır. Binaenaleyh bir hâdise hakkında ‘zannettiğime’ veya ‘bildiğime göre bu şöyledir’ gibi bir surette yapılacak haberler, şahadet sayılmaz.” Bilmen, VIII/123, No:49.

Kişi kendi davasında¹⁷ ve kendi fiiline tanıklık yapamaz. Örneğin nikâhta vekil olanın nikâha tanıklığı muteber değildir.¹⁸

Kur'an'da borç ilişkisi kurma, alışveriş (Bakara 2/282), rüşünü ispat eden yetimin malının vasisi tarafından kendisine teslim edilmesi (Nisa 4/6), boşama (Talak 65/2), rec'at ve yolculukta vasiyet (Maide 5/106) gibi hukukî işlem ve tasarruflara şahit tutulmasını emreden, tanıklara zarar verilmesini yasaklayan, tanık olmaya çağrılanın bunu reddetmemesini isteyen (Bakara 2/282), tanıklığı gizlemenin günah olduğunu belirten (Bakara 2/283), tanıklık görevini yerine getirmeyi iyi ve ahlâklı insanın özellikleri arasında sayan (Meâric 70/33), adaletin yerini bulması için tanıklığın önemine vurgu yapan ve kimseyi kayırmadan adaletle (objektif, tarafsız) tanıklık etmeyi emreden (Nisâ 4/135; Maide 5/8) ayetler bulunmaktadır.¹⁹

Tanıklık önemli bir delil olmasına rağmen güvenilir olduğunu söylemek her zaman mümkün olmayabilir. Tanık yanılabilir veya kasten yalan söyleyebilir. Kendisine veya yakınlarına bir menfaat sağlamak, korktuğu veya tehlikeyi önlemek için yanlış beyanda bulunabilir.²⁰

"*Hasmın ve suç ortağının beyanı, tanıklık olarak kabul edilemez.*"²¹ hadisi, mağdurun taraf,²² ikrarın hüccet-i kasıra (Mecelle, m.78)

¹⁷ "Bir hususta bir kimsenin hem davacı, hem tanık olması (dava) hukukullahtan değilse caiz olmaz." Düzdağ M. Ertuğrul, *Ebussuud Efendi Fetvaları Işığında 16. Asır Türk Hayatı*, İst.1983, No:636. "Hem müddai (davanın tarafı), hem şahit olmaz." Mecelle m.1703, Bilmen, VIII/130, No:61.

CMK m.50/1-c: "*Soruşturma veya kovuşturma konusu suçlara iştiraktan veya bu suçlar nedeniyle suçluyu kayırmaktan ya da suç delillerini yok etme, gizleme veya değiştirmekten şüpheli, sanık veya hükümlü olanlar yeminsiz dinlenir.*" Yani suç ortağının açıklaması (atf-ı cürüm) yeminsiz dinlenen tanık beyanı sayılır.

5271 sayılı CMK m.236/1: "*Mağdurun tanık olarak dinlenmesi halinde, yemin hariç, tanıklığa ilişkin hükümler uygulanır.*" yani mağdur beyanı yeminsiz dinlenen tanık beyanına denktir.

6100 sayılı HMK m.240/1: "*Davada taraf olmayan kişiler tanık olarak gösterilebilir.*"

¹⁸ Bilmen, VIII/131, No:62.

¹⁹ Apaydın, "Şahit", s.279. Zahirilere göre bu ayet düşmanlara bile adaletli davranmayı emretmektedir. Dolayısıyla dost lehine ve düşman aleyhine tanıklık geçerlidir. İbn Hazm, Ebu Muhammed Ali b. Ahmed (ö.1064): *el-Muhallâ bi'l-Âsâr fi Şerhi'l-Mücellâ bi'l-İktisâr*, Beyrut, 1988, IX/418, 420.

²⁰ Turhan, Faruk, *Ceza Muhakemesi Hukuku*, Ank.2006, s.159.

²¹ Tirmizi, *Şehadet*, 2, 3. Suç ortağının ve mağdurun tanıklığı hakkında geniş bilgi için bkz. Centel-Zafer, s.266-268.

²² "*Kutta-i tarikten bir taife ebna-i sebilden bir kafilenin yollarını basıp cümlesinin mallarını nehb ü garet ettiklerinden sonra o kafileden Zeyd ve Amr, Bekir ve Beşir'den 'siz bizim tarikimizi basıp mallarımızı nehb ü garet eden taifedensiniz' diye dava ettiklerinde müddealarına o kafileden Halid ve Velid şahadet eyeseler makbule olmaz.*" *Neticetü'l-Fetava*, No:1080.

olması dolayısıyla beyanlarının delil olarak kullanılamayacağını belirtmektedir.²³

Tanığın töhmet altında bırakan hususlar bir hadiste şöyle belirtilmiştir: “*Dört sınıfın tanıklığı caiz değildir: Hasım, şerik (suç ortağı), (adil olmasından) şüphelenilen ve kendisinden bir zararı def etmek isteyen.*”²⁴

I. Tanıklığın Şartları

A. Adalet

Tanığın mahkemeyi yanıltmadan duyu organları aracılığıyla edindiği bilgiler ışığında dava ile ilgili bir vakıanın oluş biçimini gerçekle örtüşür şekilde bilgilendirmesi için iyi ahlaklı, dürüst ve güvenilir kişiliğe yani sağlam bir karaktere sahip olması gerekir.²⁵ Tanık bakımından adâlet, başkalarının gelişigüzel istek ve telkinlerinden etkilenmeyen istikrarlı bir doğruluk ve ahlâk kanununa itaatle gerçekleşen ruhî denge ve ahlâkî kemaldır.²⁶ “Şahidin adil olması (şahadetin kabulünde) şarttır.” (Mecelle, m.1705). Mezheplerin ittifakla aradığı adalet şartı, daha çok ilgili ayetlerde tanıklar için “kendilerinden razı olduğunuz” ve “adalet sahibi” nitelendirmelerinin yapılmış olmasıyla (Bakara 2/282; Mâide 5/8, 106; Talâk 65/2) temellendirilir.

Hz. Peygamber, emanete hıyanet ve zina edenin tanıklığının geçersiz olduğunu bildirmiştir.²⁷ Akıl hastası, küçük çocuk, köle ile matuhun²⁸ ve kazif haddi uygulanmış olanın tanıklığı da geçerli değildir.

Özellikle kısas ve had davalarında, tanığın “âdil olarak bilinme-

²³ Ali Haydar, IV/246. Modern ceza muhakemesi hukukunda kural olarak herkes (çocuk, yaşlı, hasta, akraba, sanığın eşi veya düşmanı, mağdur ve suç ortağı) tanık olarak dinlenebilir. Yurtcan Erdener, *Ceza Yargılaması Hukuku*, İst.2007, s.272, Özbek-Doğan-Bacaksız-Tepe, s.690, Centel Nur-Zafer Hamide, *Ceza Muhakemesi Hukuku*, İst.2018, s.263, Turhan, s.159, Öztürk, *Nazari ve Uygulamalı Ceza Muhakemesi Hukuku*, Ank.2016, s.294. Hukuk muhakemesinde de kural olarak herkes tanık olabilir. Atalay O. Pekcanitez, *Usul Medeni Usul Hukuku*, C:II, İst.2017, s.1887. “Akrabalık veya diğer bir yakınlık, başlı başına tanık beyanını değerden düşüren bir sebep sayılamaz.” Yargıtay 2. HD. 17.10.2016 20439/13818, akt. Yılmaz, III/2664.

²⁴ Veki, II/11.

²⁵ Tanrıver, s.888.

²⁶ Çağrııcı, Mustafa, “Adalet (ahlak)” *DİA*, C:1, s.341.

²⁷ Ebu Davud, *Akdiye*, 16.

²⁸ Ali Haydar, IV/246.

si ve bunun aksinin sabit olmaması” anlamındaki görünüşte adâletle yetinilmez; hâkimin soruşturma (tezkiye) yoluyla tanığın âdil olduğunu tespit etmesi gerekir. Karşı tarafın tanığı itham etmesi halinde de zahir adâletle yetinilemez. Bu iki durum dışında, Ebu Hanife'ye göre, tanığın görünüşte adâlet vasfını taşıması, âdil olarak tanınması için yeterlidir. Ebu Yusuf ve Muhammed'e göre ise her halde tezkiye yoluyla adâletin tespiti gereklidir. Bu görüş farkı, adı geçen müçtehitlerin yaşadıkları zaman farkından kaynaklanmıştır. Önceleri İslâm toplumunda iyi ahlâk hâkim iken sonra ahlâkî değerlerin zayıfladığı ve bundan sonraki müçtehitlerin tezkiyeyi şart koştukları bilinen tarihî bir gerçektir.²⁹

B. Tanığın Töhmüt Altında Olmaması

Tanık adil olsa bile objektifliğinden şüphelenmeyi gerektiren başka bir sebep varsa yine tanıklığı kabul edilmez.³⁰ Tanıklar elde edecekleri veya elden kaçırmak istemedikleri şahsî menfaatleri veya yakınlarının çıkarları sebebiyle adaletten sapabilir, davacı ve davalının sosyal, ekonomik ve siyasî durumu da tanıkları etkileyebilir. Meselâ bir maddî menfaati dava eden kimsenin fakir, davalının ise zengin olması durumunda, hak zenginin olduğu halde fakir lehine tanıklık edildiği görülmektedir. Halbuki zengin de fakir de Allah'ın kullarıdır, onları içinde buldukları duruma göre değerlendirecek, haklarında hayırlı olanı lütfedecek, sorumluluklarını belirleyecek ve hikmetinin bir sonucu olarak dilediğinde özel lütuflarda bulunacak olan Allah'tır. İnsanların adaleti saptırma pahasına bazı kimseleri kayırmaya hakları yoktur. Bu sebeplerle tanıkların haksız tarafa meyletmeleri veya hakkın ortaya çıkmasını, adaletin gerçekleşmesini engellemek için tanıklık yapmaktan geri durmaları, mahkemeyi oyalayan davranışlar içine girmeleri yalan tanıklık ve hukuka aykırı hüküm kadar adalete aykırı

²⁹ Karaman, Hayrettin, “Adalet (Fıkıh)” *DİA*, C:1, s.344.

³⁰ Tanıklıklarında töhmüt söz konusu olanların birbirleri lehine tanıklıkları caiz değildir. Buna göre eşlerin, üstsoy ve altsoy ile kardeşlerin birbirleri lehindeki şahitlikleri geçerli değildir. Ebu Yusuf ve İmam Şafii'ye göre, eşlerin birbirleri lehindeki tanıklığı geçerlidir. Ancak düşmanlık ve husumet olanların aleyhe tanıklıkları geçersizdir. Mevsîlî, Abdullah b. Mahmûd b. Mevdûd (ö.1284), *el-İhtiyâr li Ta'lîli'l-Muhtâr*, İst.1987, II/147, Dönmez, İ. Kafi, “Sedd-i Zerai” *DİA*, C:36, s.278.

bulduğundan Nisa, 4/135. ayeti bunları da yasaklamış, bazı şeyleri halktan gizlemek mümkün olsa bile Allah'tan gizlemenin imkânsız olduğunu vurgulamıştır.”³¹

Tanıklığı geçersiz kılan töhmet sebepleri şunlardır:

1) Tanıklığın Bir Menfaat Temini veya Zararın Defi İçin Yapılması

Tanıklığın geçerli olabilmesi için tanığın davada bir menfaatinin olmaması gerekir.³² “*Şahadette def'i mağrem ve cerr-i mağnem daiyesi* (zararı def, yararı celp şüphesi) *olmamak şarttır...*” (Mecelle, m.1700/1).

Tanıklığın dayandığı temel kabullerden/varsayımlardan biri de tanıklığın Allah için olmasıdır (Talâk 65/2). Tanıklığı sebebiyle kendisine yarar sağlayan kimse bunu Allah için değil; kendisi için yapmış olur. Tanıklığın Allah için olma özelliğiyle çelişeceği ve hakkı ortaya çıkarma işlevine şâibe düşüreceği endişesiyle İslâm hukukçuları tanığın töhmetten uzak bulunması şartını getirmişlerdir. Bir kimse için töhmet endişesi, hakkında tanıklık ettiği kişiyle kan bağı ve sosyal-hukukî ilişkileri bulunması sebebiyle olabileceği gibi doğrudan kendisinin bazı nitelikleriyle de ilişkili olabilir. Töhmet endişesi doğrudan düşünülen başlıca hususlar şunlardır: Tanığın tanıklık sebebiyle kendine bir yarar sağlaması, kendisi hakkındaki bir utancı giderme çabası içinde bulunması, tanıkla taraflardan biri arasında usul-fürü ilişkisi, evlilik, dostluk veya düşmanlık bulunması.³³

Doğrudan menfaat temini gibi dolaylı menfaat temini de tanıklığı geçersiz kılar. Örneğin alacaklı, “bu mal ölen borçlunundur” diye ölen borçlusunu lehine tanıklık etse kabul olunmaz. Çünkü bu tanıklık, tereke borca yetse bile menfaat sağlamak şüphesini içerir. Ama alacaklının yaşayan borçlusunu lehine tanıklığı borçlu müflis veya tanıklık yapılan mal da alacak cinsinden olsa bile makbuldür. Çünkü alacak

³¹ Hayrettin Karaman-Mustafa Çağrıncı-İbrahim Kâfi Dönmez-Sadrettin Gümüş, *Kur'an Yolu*, Ank.2003, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, II/123-124.

³² Demir, s.138.

³³ Apaydın, “Şahit”, s.282.

hakkı, yaşayan borçlunun malına değil; zimmetine taallük eder. Bunda menfaat sağlama töhmeti yoktur.³⁴

2) Akrabalık (Usul-Füru) İlişkisi ve Evlilik Bağı

“*Usul-füru ve eşlerin birbiri lehine şahadeti makbul olmaz.*” Mecelle, m.1700/2.³⁵

“*Ey müminler! Kendinizin, ana-babamızın veya akrabamızın aleyhine de olsa bütün gücünüz ve samimiyetinizle hep adalet ve hakkaniyetten yana olun. Allah için doğru tanıklık yapın. Tanıklık konusunda insanların zengin veya fakir olmasını dikkate alarak adalet ve hakkaniyetten sapmayın (yani zenginin gözüne girmek yahut fakire merhamet etmek uğruna hak ve hakikati söylemekten kaçınmayın)... şu halde arzu ve isteklerinize uyup da adaletten ayrılmayın!*” Nisa, 4/135.³⁶

Ayete göre, yakın akrabanın birbiri lehine ve aleyhine yapacakları tanıklık aslında muteber ve geçerlidir. Kurtubi'nin verdiği bilgiye göre İslam'ın ilk nesillerinde Allah korkusu hakim ve güzel ahlak yaygın olduğundan –bu ayete de dayanarak– yakınların birbirleri lehine tanıklıkları geçerli kabul ediliyor, bu konuda hiçbir kimseden peşinen şüphe edilmiyordu. İslam toplumu sosyal ve kültürel değişmeler geçirdikçe yakınların birbirleri hakkında yapacakları tanıklıkların geçerliliği tartışılmaya başladı, “yakınlığın ve menfaatin saptırma ihtimali güçlü bulunduğu durumlarda” birçok müçtehede göre tanıklık geçerli sayılmadı.³⁷

³⁴ Bilmen, VIII/129, No:58.

³⁵ Kişinin üstsoy ve altsoy lehinde yaptığı tanıklık, menfaat birlikteliği söz konusu olduğundan geçerli değildir. Serahsî, Ebubekir Muhammed b. Ahmed (ö.1090), el-Mebcut, Beyrut, 1986, XVI/122; İbn Hümâm, VII/403, Emin Fehim Paşa, *Kuduri-i Şerif Tercümesi*, Dersaadet, 1314, s.289, Ergin, O. Nuri, *Mecelle-i Umur-ı Belediye*, İst.1995, I/217. Ancak bunların birbiri aleyhine tanıklıkları geçerlidir. Ali Haydar, IV/292.

Kayın hısımlığı tanıklığa engel değildir (Behcetü'l-Fetava, No:2136, 2138). Süt hısımlığı tanıklığın geçerliliğini etkilemez (Behcetü'l-Fetava, No:2120). Tanıklık yaptıktan sonra evlenme veya eski eşi lehine tanıklık yapma durumunda da tanıklık geçersiz hale gelir. Çırağın ustası lehine tanıklığı geçersiz; ustanın çırağı lehine tanıklığı geçerlidir. *Fetava-yı Hindiyye*, (Tercüme: Mustafa Efe), İst.2004, VI/525-526.

³⁶ “Yani dâima adaletle hareket ediniz, adaleti yerine getirmeye çalışınız, Allah için şahadette bulununuz, şahadetiniz garazdan, hakikate muhalefetten beri bulunsun!” Bilmen, VIII/124, No:51.

³⁷ Kurtubi, Ebu Abdullah Muhammed b. Ahmed el-Ensârî (ö.1273), *el-Câmi' li-Ahkâmî'l-Kur'an*, Beyrut, 1988, V/264, Kur'an Yolu, II/124.

Hız. Peygamber (s.a.) şöyle buyurmuştur: “*Babanın çocuğuna, çocuğun babasına, kadının kocasına, kocanın karısına, kölenin efendisine, efendinin kölesine, ortağın ortağına, işinin işveren lehine tanıklık etmesi caiz değildir.*” Sayılanların birbirleri için tanıklıkları kabul edilmez. Çünkü aralarında menfaat birliği vardır. Öyle ki, bunların birbirlerine zekât vermeleri caiz değildir, biri diğeri lehine tanıklık ederse, aslında kendi lehine tanıklık etmiş olur.³⁸

Sahabe ve Tabiun dönemlerinde usul-füru, eş ve kardeşin birbiri lehine tanıklığı geçerli kabul ediliyordu.³⁹ Kadı Şureyh, Hz. Ali'nin açtığı bir davada şahit olarak oğlu Hasan'ı göstermesini kabul etmemiş, başka şahit isteyince Hasan ve Hüseyin'in cennetteki gençlerin efendisi olduğunu ifade eden hadisi hatırlatması da Şureyh'i isteğinden vazgeçirmemiştir.⁴⁰ Zamanla toplumda başkalarını haksız yere itham eğilimi görülünce fakihler ve hâkimler önceki uygulamayı sürdürmenin hak kaybına yol açacağını ve insanlara zarar vereceğini fark ettiler. Maslahat düşünmesiyle toplumdaki kötü gidişini önlemek için yakınların birbiri lehine tanıklığını kabul etmemeye başladılar. Kendi zamanlarının şartlarını göz önünde tutarak bu hükmü usul-füru, eş ve kardeşle sınırladılar.⁴¹ Naslara dayalı asli hüküm, genel ahlakın bozulması ile değiştirilmiş ve yakın akraba ile eşlerin birbirleri lehine tanıklıkları kabul edilmemiştir.⁴² Daha sonraki uygulama bu şekilde devam etmiş, Mecelle m.1700 bu doğrultuda düzenlenmiştir.⁴³ Eşler ve usul füru dışındaki akrabanın tanıklıkları geçerlidir.⁴⁴ Çünkü bun-

³⁸ Mevsili, II/147.

³⁹ Hz. Ömer, Said b. Müseyyeb (ö.711) ve Ömer b. Abdülaziz'e göre bu caizdir. Kurtubi, V/264, İbn Kayyim el-Cevziye Ebu Abdullah Şemseddin (ö.751/1350), *İlâmu'l-Muvakkiin an Rabbi'l-Âlemin*, Beyrut, 1991, I/113.

⁴⁰ Özen Şükrü, “Kadı Şureyh” *DİA*, C:24, s.120.

⁴¹ İbn Kayyim, I/113. Hasan Basri, Nehai, Şa'bi, Şureyh, Malik, Sevri, Şafii ve İbn Hanbel'e göre usul füru, eş ve kardeş lehine tanıklık geçerli değildir. Malik'e göre neseb davası hariç kardeş lehine tanıklık geçerlidir. Şafii'ye göre ise eş lehine tanıklık geçerlidir. Kurtubi, V/264.

⁴² Lehine tanıklık yaptığı kadınla evlenme, tanıklığı geçersiz kılar. *Tahtavi Tercümesi*, VI/222.

⁴³ Erdoğan, Mehmet, *İslam Hukukunda Ahkâmın Değişmesi*, İst.1990, s.173.

⁴⁴ Trablusi, Alaeddin Ali b. Halil (ö. 849/1445), *Muini'l-Hukkâm fî mâ Yeterreddü beyne'l-Hasmeyni mine'l-Ahkâm*, Mısır, 1973, s.73, Ali Haydar, IV/293.

“Zeyd'in iddiasına **amcaları** Amr ve Bekir'in şahâdetleri makbul olur.” Abdubrahim, II/405.

“Zeyd'in iddiasına **üvey babası** Amr'in şahâdeti makbul olur.” Ali Efendi, I/395.

“Zeyd'in iddiasına **ana baba bir kardeşi** Amr'in şahâdeti makbul olur.” Ali Efendi, I/395.

lar birbirinin mallarını teklifsiz kullanamadıklarından birbiri lehine tanıklıkta töhmet bulunmaz.⁴⁵ Eğer daha uzak akraba için de aynı töhmet söz konusu olursa onların da tanıklığı kabul edilmeyebilir.⁴⁶

3) Ortaklık, İşçi-İşveren İlişkisi (Mecelle, M.1700/2)

Hız. Peygamber, aralarında husumet bulunan kişilerin birbirlerinin aleyhine tanıklığını ile birinin yardımıyla geçinin o kişinin lehine olan tanıklığını reddetmiştir.⁴⁷ İşçinin işveren lehine, ortakların şirket malında birbiri lehine,⁴⁸ mala kefil olanın kefalete konu borcu ödemişine dair borçlu lehine tanıklıkları da geçerli değildir; ancak bunların aleyhe tanıklıkları geçerlidir.

4) Dostlar Lehine Tanıklık

Dostluk, iki veya daha fazla kişi arasında oluşan samimiyet ve bağlılık demektir. Kur'an'da dostluk anlamında kullanılan hulle kelimesi, ilgili diğer terimlerden daha dar kapsamlı, fakat daha içten ve güçlü bir dostluğu ifade eder.⁴⁹ Şuara, 26/100-101 ayetlerinde geçen "veliyün hamim", kardeşinin iş ve ihtiyacına önem veren demektir.⁵⁰

Kur'an'da ihvan, çoğu manevi kardeşlik olmak üzere her iki anlamda geçerken müminlerin birbirlerinin kardeşleri olduğunu bildiren ayet⁵¹ dışında "ihve" kelimesi özellikle gerçek kardeşleri ifade eder. Fahreddin er-Râzî'ye göre bu istisnâ kullanımdaki amaç din kardeş-

"Hind'in, iddiasına kocası Zeyd'in şahâdeti makbul olmaz." Ali Efendi, I/395, Abdurrahim, II/405.

"Zeyd'in iddiasına, oğlu Amr'in şahâdeti makbul olmaz." Netice, s.312.

⁴⁵ Tahtavi Tercümesi, VI/218.

⁴⁶ Şaban, Zekiyyüddin, *İslam Hukuk İlminin Esasları (Usulü'l-Fıkıh)*, Notlar Ekleyerek Tercüme Eden: İ. Kafi Dönmez, Ank.1996, s.124-125. Tanığın davanın taraflarından biri ile olan yakınlığı, salt bu sebeple beyanlarının göz ardı edilmesi veya gerçeğin ifadesi olmadığı yönünde bir genellemeye gidilmesini haklı kılmaz. Tanrıver, s.898.

⁴⁷ Ebu Davud, *Akdıye*, 16.

⁴⁸ *Kuduri-i Şerif Tercümesi*, s.289. Şirket malı dışında herhangi bir konuda ortak lehinde tanıklık geçerlidir. Molla Hüseyin, II/379.

⁴⁹ Çağrıncı, "Dostluk" s.511.

⁵⁰ Sühreverdi, Ebu Hafız Şihabüddin Ömer (ö.632/1234), *Avârifü'l-Maarif* (Çev: H. Kamil Yılmaz-Irfan Gündüz), İst.1990, s.532.

⁵¹ "Müminler ancak ve ancak kardeşlerdir. Şu halde birbiriyle kavgalı, dargın, kırgın olan kardeşlerinizin arasını düzeltip sülhu sağlayın." Hucurat, 49/10.

liğinin en az kan kardeşliği kadar önemli olduğunu vurgulamaktır.⁵² Yani “kardeşlik” anlamında kullanılan “uhuvvet”, aynı ana babadan veya bunlardan birinden dünyaya gelenler arasındaki kan bağıını belirtmesi yanında aynı sülâleye, kabile veya millete mensup olma, aynı inanç ve değerleri, dünya görüşünü paylaşma gibi ortaklık ve benzerlikleri bulunan kişi ya da gruplar arasındaki birlik ve dayanışma ruhunu da ifade etmektedir.⁵³

Ahlâk terimi olarak îsâr “bir kimsenin, kendisi ihtiyaç içinde bulunsan bile sahip olduğu imkânları başkalarının ihtiyacını karşılamak üzere kullanması, başkasının yararı için fedakârlıkta bulunması” demektir.⁵⁴ Fütüvvet, bir kimsenin, başkalarının çıkarlarını kendi çıkarlarından üstün tutması anlamına da gelmektedir.⁵⁵

“Anahtarları ellerinizde bulunan evlerden yahut dostlarınızın evlerinden yemenizde bir güçlük yoktur.” (Nur, 24/61) ayeti, arkadaş ve dostların yemeklerinde rahat hareket edebilmelerine izin verdi, dost, insanın ailesi gibi sayıldı. Çünkü eskiden dost, evinin anahtarlarını Allah için dost edindiği kişiye teslim eder ve istediği gibi kullanmasına müsaade ederdi. Buna rağmen dostu, takvanın hükmüne sarılarak yemekten sakınırdı.⁵⁶ Hz. Ali: “Arkadaşın en kötüsü sana ihtiyacını arz eden, özür dileyerek sığınan ve külfet olandır.” diyerek dostların birbirine karşı müstağni davranmasının da dostluk gereği olduğunu belirtmiştir.⁵⁷

“Kişi dostunun (halîl) dini üzeredir” mealindeki hadis,⁵⁸ dostluğun ancak ahlâkî, psikolojik vb. yönlerden uyuşabilenler arasında kurula-

⁵² Razi, *Mefâtihu'l-ğayb*, XXVIII/129.

⁵³ Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, “eh” md.

⁵⁴ Haşr 59/9 ayetinde terim anlamında kullanılan îsâr kelimesi ile bütün malvarlıklarını Mekke’de bırakarak Medine’ye göç etmek zorunda kalan Hz. Peygamber’i ve diğer muhacirleri şefkatle kucaklayıp malvarlıklarını onlarla paylaşmaktan çekinmeyen Medineli müslümanlar (Ensar) övgüyle anılmaktadır. İsâr kavramı tefsirlerde, “âhiret saadetini elde etme arzusuyla başkasının iyiliğini ve mutluluğunu kendine ve kendi zevklerine tercih etmek, başkasının ihtiyacını kendi ihtiyaçlarından daha önde tutmak” şeklinde açıklanıp bir cömertlik derecesi olarak gösterilmektedir. Çağrı, Mustafa, “İsâr” *DİA*, C:22, s.490.

⁵⁵ İbn Kayyim el-Cevziyye’ye göre fütüvvetten ilk defa Ca’fer es-Sâdık (ö.148/765) bahsetmiştir. *Medâricü’s-sâlikîn*, II/354. Cafer es-Sâdık’a göre fütüvvet: “Ele geçen bir şeyi tercihen başkalarının istifadesine sunmaktır.” Uludağ, Süleyman, “Fütüvvet”, *DİA*, C:13, s.259–260.

⁵⁶ Gazali, Muhammed b. Hamid (ö.1111), *İhyau Ulumi’d-Din*, İst.1985, II/171.

⁵⁷ Sühreverdi, s.551.

⁵⁸ Tirmizî, *Zühhd*, 45.

bileceği şeklindeki felsefî görüşün özlü bir ifadesidir. Dostluk genellikle ruhî yapıları, karakterleri uyuşan kimseler arasında gerçekleşir; birbiriyle uyuşan iki kişi arasındaki münasebetler gittikçe gelişerek iyi niyet, sevgi, güven, dayanışma gibi ahlâkî ve sosyal âmillerin tesiriyle en sonunda kişinin kendi benini, dostunun beninden ayrı görmeyeceği “aşk” derecesine ulaşabilir.⁵⁹

Böyle bir dostluk ilişkisi biraz da maddi menfaatlerden sıyrılmış, temelde Allah rızasının hedeflendiği bir dostluk ilişkisi olsa gerektir. Meşhur hadis-i şeriflerden birinde kıyamet günü Arş'ın gölgesinde gölgelecek yedi sınıf insan sayılırken bunlardan biri de *birbirini Allah için sevip buluşmaları da ayrılmaları da Allah için olan iki insan* olarak anlatılmıştır.⁶⁰

Mecelle m.1701: “Dostun dosta (aralarında ahbablık bulunan kimselerin birbiri lehine) *şahadeti makbuldür.*” Zira dostluk yekdiğerin malında tasarrufun cevazını icap ettirmeyeceğinden şahadet-i mezkurede cerr-i mağnem (menfaat) şaibesi bulunmaz.⁶¹ Buradaki dostluk ahbablık manasındır;⁶² karabet (akrabalık) değildir.⁶³

*Fakat beynlerindeki (aralarındaki) dostluk yekdiğerin malında (izinsiz) tasarruf etme (kendi malı gibi kullanma)*⁶⁴ *mertebesine varırsa o halde (dostların) yekdiğeri lehine şahadetleri makbul olmaz.*” Zira bu halde tanığın tanıklık ettiği hususla ile menfaat töhmeti (cerr-i menfaat şaibesi) bulunacağından bu tanıklığı kabul edilmez; ancak aleyhine tanıklığı geçerlidir.⁶⁵

Dostluğun ölçüsü: Hz. Hüseyin'in oğlu Ali Zeynelâbidin bir kişiye:

⁵⁹ Maverdi, *Edebü'd-dünyâ ve'd-dîn*, s.163-164, akt. Çağrırcı, Mustafa, “Dostluk” *DİA*, C:9, s.512.

⁶⁰ Buhari, *Ezan* 36, *Zekât* 16, *Rikak* 24, *Hudud* 19; Müslim, *Zekât* 91, Tirmizî, *Zühd* 53; Nesâî, *Kudat* 2.

⁶¹ Trablusi, s.73, Ali Haydar, IV/296, Topuz, İsa, *İslam Muhakeme Hukukunda Şâhütte Aranılan Şartlar*, SÜSBE Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya, 2008, s.85.

⁶² Madde metnindeki dost ve dostluk, arkadaş ve arkadaşlık olarak da ifade edilmiştir. Kaşıkçı, Osman, *İslam ve Osmanlı Hukukunda Mecelle*, İst.1997, s.300.

⁶³ İş ortağı lehine ve düşmanı aleyhine tanıklık da itham sebebiyle caiz görülmemiştir. Şirbini, Muhammed el-Hatib (ö.977/1570): Muğni'l-Muhtâc, Mısır, 1958, IV/435, Mevsili, II/147, İbn Abidin, M. Emin (ö.1252/1836): Reddü'l-Muhtâr, İst.1984, VI/462. Diğer itham sebepleri için bkz. Veki, II/11, Serahsi, XVI/121-122.

⁶⁴ Usul-füru ve eşler dışındaki akrabaların birbirlerinin malında tasarrufa hakları yoktur. Şu hâlde, töhmet meydana gelmez. Dolayısıyla birbiri lehine tanıklıkları geçerlidir. Molla Hüseyin, II/376vd.

Dost lehine tanıklık da geçerlidir. Ancak dostluk birbirlerinin malını kendi mallarınıymış gibi tasarruf edebilecekleri bir dereceye ulaşmışsa, dostların birbiri lehine tanıklıkları kabul edilmez. Trablusi, s.73, Haskefi, VI/473.

⁶⁵ Ali Haydar, IV/296, Bilmen, VIII/129, No:58.

“Sizin herhangi biriniz elini dostunun cebine veya kesesine sokup onun izni olmadan istediği kadar parayı alabilir mi?” diye sordu. Adam: “Hayır!” deyince, Zeynelâbidin: “O halde siz dost değilsiniz!” dedi.⁶⁶

Kendisinden mal isteyen dostuna: “ne kadar?” diye soran, dostluğun gereğini yerine getirmemiş olur.⁶⁷

Sûfîler ilk dönemlerden itibaren kendi aralarında farklı gruplar oluşturmaya, birbirine kardeş gözüyle bakmaya başlamışlardır. Tasavvufun giderek tarikat şeklinde kurumsal bir yapı kazanmasıyla birlikte bu durum daha da gelişmiştir. Gazali'nin kaydettiğine göre sûfîler birbirinin yüzüne severek ve merhametle bakmayı ibadet sayıyor...⁶⁸ müridlerin birbirine hizmet etmeleri, gönül hoşluğuyla birbirinin mallarını harcamaları, ihvana karşı fedakâr ve tahammüllü olmaları, özür dilemeyi gerektirecek davranışlardan sakınmaları, sevgi ve şefkat duygularıyla dolu olmaları öğütleniyordu.⁶⁹ Sufilerden yardım istediğinde sebebini, gerekçesini ve miktarını sormazlar, istenenden fazlasını verirlerdi.⁷⁰

Dostluk örnekleri: Feth el-Mevsîlî bir dostunun evine geldi; dostu evde yoktu, eşine rica etti. Kadın, sandığı açtı, Feth, ihtiyacı kadar parayı aldı, gitti. Adam evine gelince cariyesi, Feth'in yaptıklarını aynen haber verdi. Adam sevinerek cariyesine şöyle dedi: “Eğer senin bu dediklerin doğruysa sen Allah rızası için azat edildin!”⁷¹

Mesruk b. Ecda ağır bir borcun altına girdi ve aynı zamanda kardeşi Hayseme'nin de borcu vardı. Mesruk gidip Hayseme'nin haberi olmadan onun borcunu ödedi; Hayseme de Mesruk'un haberi olmadan onun borcunu ödedi.⁷²

Mâlik b. Dinar ve Muhammed b. Vasi, Hasan Basri'nin evine gittiler. O sırada Hasan evde değildi. Muhammed b. Vâsi, Hasan Basri'nin yattığı karyolanın altından, içinde yiyecek bulunan bir sepet çıkardı ve o sepetten yemeye başladı. Malik kendisine: “Ev sahibi gelinceye

⁶⁶ Gazali, II/171.

⁶⁷ Sühreverdi, s.549.

⁶⁸ Gazali, II/159.

⁶⁹ Serrâc, s.234-237; Kuşeyrî, s.433-439, 574-580, 746, 749, akt. Uludağ, Süleyman, “İhvan” *DİA*, C:21, s.580.

⁷⁰ Sühreverdi, s.549.

⁷¹ Gazali, II/171.

⁷² Gazali, II/171.

kadar elini tut, yeme!” dediyse de O, kulak asmadan yemeye devam etti. Çünkü Muhammed b. Vâsi, Mâlik'ten daha cömert, ahlâk bakımından da Mâlik'ten daha üstündü. Bu arada Hasan Basri içeri girdi ve dedi ki: “Ey Mâlik! Biz de Muhammed'in yaptığı gibi yapıyorduk.” Hasan Basri bu sözüyle arkadaşlarının evlerinde serbest davranmanın arkadaşlıktaki samimiyetten ileri geldiğine işaret etmektedir. Nasıl böyle olmasın? Allah Teâlâ şöyle buyuruyor: “*Anahtarları ellerinizde bulunan evlerden yahut dostlarınızın evlerinden yemenizde bir güçlük yoktur.*” (Nur, 24/61).

İbrahim b. Edhem kendisiyle dostluk kurmak isteyen kimselere malını arkadaşlarına kendi malıymış gibi kullandırmalarını şart koşuyordu. Kısacası selef, ihtiyacı olunca dostunun malını ona sormadan kullanabiliyordu.⁷³

Kanunlar toplumların sosyo-ekonomik ve kültürel realitesini en iyi yansıtan hassas bir objektiftir. Bir tasavvuf toplumu olan Osmanlı'da ahlaki bir erdem olan dostluk, Mecelle m.1701 ile hukuk normuna dönüşmüştür.

5) Düşman (Hasım) Aleyhine Tanıklık

Tanık ile davanın tarafları arasında düşmanlık varsa aleyhe tanıklığı geçerli olmaz.⁷⁴ Düşman (adüv), başkasına zarar vermek için fırsat kollayan, onun iyiliğine olan işlerin tersini yapmaya çalışan kimsedir.⁷⁵ “Adüv (düşman) odur ki, elindeki nimetin gitmesini arzular, hüznünle ferahlanır; ferahınla mahzun olur.”⁷⁶

Kur'an'da İslâm'a ve müslümanlara karşı hasmane ve zalimane tavır takınanlar, insanların İslâm'dan haberdar olmasını önlemeye çalışanlar iki yerde “Allah'ın ve sizin düşmanlarınız” şeklinde nitelendirilmiştir. Müslümanlar, kendilerine zarar vermeyen gayrimüslimlere iyilik ve adaletle davranmaya teşvik edilmiştir (bk. Mümtehine 60/1-9). “*Allah için adaleti ayakta tutan tanıklar olun. Bir topluluğa olan öfkeniz sizi*

⁷³ Sühreverdi, s.546.

⁷⁴ Tahtavi Tercümesi, VI/218, Demir, s.138. Çünkü böylelerinin yalan uydurmalarından emin olunamaz. Molla Hüsrev, II/376vd.

⁷⁵ Çağrıncı, Mustafa, “Düşmanlık” *DİA*, C:10, s.52.

⁷⁶ Bilmen, VIII/129, No:59, VIII/134, No:63.

adaletsizliğe sürüklemesin; adil olun!" (Maide, 5/8).⁷⁷ Ayet, düşmanlık duygusunun adaletsizliğe sürüklenme tehlikesi içerdiğini, tanığın adalet vasfını zedeleyeceğini bildirmektedir. Asıl iyilik düşmanı olmamak değil; düşmana haksızlık etmemektir.⁷⁸

Hz. Peygamber: "*Müslüman kardeşine kin besleyen ve nefret içinde olanın onun aleyhine tanıklığı kabul edilmez.*" buyurmuştur.⁷⁹

Mecelle m.1702: *Şahid ile meşhudün aleyh beyninde adavet-i dünyeviye olmamak şarttır.*⁸⁰ Yani aralarında düşmanlık bulunan kimselerin birbiri aleyhine tanıklığı geçerli değildir.⁸¹ Zira dünyevi bir sebepten dolayı düşmanlık haram ve tanığın adalet vasfına aykırı olup bu günahı işleyenin aleyhinde tanıklık yaptığı kimse hakkında gerçeğe aykırı (yalan) tanıklık yapmayacağından emin olunamaz.⁸² Örneğin hırabede yolu kesilen mağdurun, yol kesen eşkıya hakkındaki tanıklığı kabul edilemez.⁸³

Ancak aralarından düşmanlık bulunanların birbiri lehine tanıklığı bazı fakihlere göre geçerlidir.⁸⁴ Zira bunda töhmet yoktur. Bu halde bu mesele Mecelle'nin 1700 nci maddesinin aksi olur. Zira mezkûr madde mucibince altsoyun üstsoyu lehine tanıklığı caiz değil; ancak aleyhine tanıklığı caiz iken bu maddeye göre düşmanı aleyhine tanıklığı caiz değil; ancak lehine tanıklığı caizdir. Diğer bazı fakihlere göre

⁷⁷ Allah için düşmanlık edenin düşmanı aleyhine hâkimlik veya tanıklık yapması caizdir. Kurtubi, VI/73.

Ebu Hanife'ye göre aralarında dünyevi sebeplerle düşmanlık, tanığın adalet vasfını zedelememiş (fiskına sebep olmamış) veya düşmanlıktan bir menfaat elde etmemişse yahut düşmanlıkla şahsına yönelik bir zararı önlüyorsa tanıklığı kabul edilmez. Udeh, Abdülkadir, *et-Teşrîu'l-Cinâiyyi'l-İslâmi Mukarinen bi'l-Kanunî'l-Vad'i*, Beyrut, Ty. II, No:536. Tanık adilse düşmanlık ve husumet onun tanıklığının geçerliliğini etkilemez. Trablusi, s.73, Kurtubi, V/264.

⁷⁸ Çağrıcı, "Düşmanlık" s.51-53.

⁷⁹ Tirmizi, *Şehadet*, 2, 3, Ebu Davud, *Akdiye*, 16.

⁸⁰ 1879 UMCK m.268'e göre: "Şahitler icra-yı şahadetten önce korku, garaz ve husumete mebni ve artık eksik olmayarak hakikat-i hali beyan edeceklerine dair yemin ederler. Bu suretle yemin etmeyen şahitlerin beyanı yok hükmündedir... Şahide şüpheliyi/sanığı tanıyıp tanımadığı, akrabası yahut hizmetçisi olup olmadığı sorulur."

⁸¹ Aralarında dünyevi sebeple düşmanlık olanların birbiri aleyhine tanıklığı geçersizdir. Halebi İbrahim b. Muhammed (ö.1549), Haşiyeli Multeka, Dersaadet, 1316, s.302. Zahidi'ye göre âdil olan tanığın dünyevi bir sebeple düşmanlığı da olsa aleyhe tanıklığı geçerlidir. Molla Hüsvrev, II/380, Trablusi, s.73, İbn Abidin, V/462.

"Bir adam birini "*mebi semeninden şu kadar dirhem alacağım var*" diye dava edip davalı ile aralarında açıkça düşmanlık bulunan iki kişiyi şahit olarak getirse, onların şahitliği kabul olunmaz." Yenişehirli Abdullah Efendi (ö.1743), *Behcetü'l-Fetava*, İst.1266, No:2125.

⁸² İbn Abidin, V/462, Ali Haydar, IV/296.

⁸³ *Neticetü'l-Fetâvâ*, No:1080.

⁸⁴ *Tahtavi Tercümesi*, VI/225.

düşmanlık, fasıklık anlamına geldiği için düşman aleyhine tanıklık caiz olmadığı gibi lehine de caiz değildir. Hatta dünyevi sebeple birine düşman olanın bütün insanlar hakkında tanıklığı reddolunur. Zeylai ile Hayriyye'de birinci görüş kabul edilmiştir. Mecelle'nin "aleyhine" sözünden bu görüşün kabul edildiği anlaşılmaktadır.

Dünyevi bir sebeple düşmanlık, mal ve makam gibi şeylerden kaynaklanan düşmanlık olup örf ile bilinir. Binaenaleyh yaralananın yaralayan, maktulün mirasçılarının katil, kazfedilenin fail, hakaret edilenin hakaret eden aleyhine tanıklığı geçerli değildir.

Ancak bir kimsenin diğer kimseden hak talep etmesi, aleyhine dava açması yahut alacağını tahsil için onu hâkime hapsedirmesi gibi şeylerle (hakkın kullanılması ile) tanıklığa engel düşmanlık oluşmaz.⁸⁵ Mesela Zeyd Amr'dan on altın dava edip davaları derdest iken bunlardan biri diğeri aleyhine başka bir meselede tanıklık yapsa kabul olunur. Ben bu görüşleri ihtiyatla karşılamak ve böylesi tanıklıkları geçersiz saymak gerektiği kanısındayım.

Yine aleyhine tanıklık yapılan: "Bu tanıkların bana dünyevi düşmanlıkları vardır" dese ve sebebini açıklamasa tanıklıklarına hanel gelmez.⁸⁶ Fakat aleyhine tanıklık yapılanın "bu tanıklar düşmanımdır" demesiyle kendisi fasıklığını ortaya koymuş olduğundan aleyhine tanıklık yapılanın bu tanıklar aleyhine tanıklığı geçerli olmaz.

Dini sebeplerle düşmanlık, tanıklığın kabulüne engel değildir.⁸⁷ Çünkü din için düşmanlık, tanığı töhmet altında bırakmaz. Meselâ, bir

⁸⁵ Bilmen, VIII/129-130, No:59.

⁸⁶ "...bundan akdem müşarüniyleh hazretlerinden otuz beş kuruş dava eylemişim yirmi kuruşa ıslah eyleyip bedel-i sulh olan yirmi kuruşu tamamen alıp kabzedip husûs-ı mezbûr için zimmetini ibrâ-i âm ile ibra eyledim şayet vilâyetimiz beyi olup bir ihsân? görem dedi bu hususa şahitleriz şahadet ederiz dediklerinde ba'de't-tâ'dîl mezbûr Hacı v. İsa mezbûrân ile dünyevi adavetim vardır dediği bi't-taleb tahrir olundu." Üsküdar Mahkemesi 84 Numaralı Sicil, Hüküm No:770.

"...biz şahitleriz ve şahadet ederiz, işbu müşarüniyleh Nesimi mezbûr Mustafa'nın evi hayat altını delip gece ile girip ve üstünü delip çıkıp gitti, gördük' diye şahadet-i şer'iyye [eda] ettiklerinde mezbûr Nesimi 'benim **bunlara adavetim vardır**' deyicek amma şahitlere Mehmed b. Menteşe ve Pir Ali b. Ahmed nâm kimesneler biz bu şahitlere tezkiyeler oluruz, üzerimize [şahadet] etseler kabul ederiz dediklerinde bi't-taleb kayd-ı sicil olundu. fi evâhiri Ramazan 957." Üsküdar Mahkemesi 17 Numaralı Sicil, Hüküm No:505.

⁸⁷ İbn Abidin, V/462, Bilmen, VIII/130, No:59. Tanıklar, muttali oldukları zina suçunu örtüp örtmemek hususunda muhayyerdirler. Bir süre tanıklık yapmayınca örtmeyi tercih ettikleri anlaşılmış olur. Daha sonra yapmak istedikleri tanıklık, hisbe tanıklığı niteliğini kaybeder, bir düşmanlık saikiyle yapıldığına delâlet eder. Böyle bir şüphe ile de had cezası verilemez. Bilmen, III/213-214, No:567.

fasıka sadece fiskından dolayı buğzeden kişinin bu fasık aleyhine tanıklığı geçerlidir. Yalan tanıklık yapmak de fasıklık olduğundan fisktan dolayı buğzeden bir zatın yalan tanıklık yaparak fiskı irtikâp etmeyeceği malûmdur.⁸⁸ Bir müslümanın, büyük günahlar işlediği için hakkında düşmanlık ettiği bir kişi aleyhine tanıklığı geçerlidir. Zira bu düşmanlık haram olmadığından sahibinin adalet vasfına aykırı değil; belki kemal-i adaletine delildir. Şu kadar var ki bu dini düşmanlık, büyük günah işleyen kişi hakkında ezada ifrata yol açmışsa bu da tanıklığı geçersiz kılar.⁸⁹

Dünyevi düşmanlıktan maksat, bir kimsenin bir şahsa buğzetmesinden dolayı onun nimetinin zevalini temenni etmesi, onun sevincine üzülmesi; musibetiyle ferahlanmasıdır. Dünyevi düşmanlığı belirlemede şer'i bir kural yoktur; bu hususta örf'e bakılır: Örf'e göre bir şahıs aleyhine tanıklık yaptığı kimseye düşman kabul edilirse onun bu tanıklığı reddolunur.

Taraflardan biri tanığın davada (tanıklık etmede) menfaati bulunduğu için doğru söylemediğini iddia ve ispat edebilir (HMK m.255). Ancak bu durum tanığın dinlenmesine engel olmayıp yalnızca hakim tanık beyanını takdirinde önem taşır.⁹⁰

II. Sonuç ve Değerlendirme

Tanık, bir hukuki uyuşmazlığın dayanağını oluşturan somut olgu hakkında beş duyusu aracılığıyla sahip olduğu bilgiyi bu uyuşmazlığı çözmekle görevli yargı mercii veya idari kurul önünde doğru olarak aktarmakla yükümlü kişidir. Tanıklık önemli bir kamu görevi olduğundan,⁹¹ tanık bu işi yaparken kamu görevlisi durumundadır.

⁸⁸ Bilmen, VIII/134, No:63.

⁸⁹ Trablusi, s.73, Ali Haydar, IV/296, Bilmen, VIII/129, No:59.

⁹⁰ Arslan Ramazan-Yılmaz Ejder-Taşpınar Ayvaz Sema-Hanağası Emel, *Medeni Usul Hukuku*, Ank.2018, s.444. Tanıkla, sanık veya mağdur arasında yakın dostluk, düşmanlık, rekabet, iş arkadaşlığı, ortaklık vs. bulunabilir. Beyanı değerlendirilecek olan makam sözü konusu ilişkileri bildiği takdirde, daha isabetli sonuçlara ulaşabilir. Feyzioglu, s.325.

⁹¹ Erbay, Celal, *İslâm Ceza Muhakemesi Hukukunda İspat Vasıtaları*, İst.1999, s.61, Beroje, s.195.

“Tanıklığın üstlenilmesi (bir işlem yapılırken hazır olup algılanması) ve edası (algıların tanık dinleme yetkisi olan kişi veya kurul önünde tekrarlanması) farz-ı kifayedir.” Ali Haydar, IV/248. “Tanıklık, efrada nazaran bazı hadiselerde farz-ı ayn; diğer bazı hadiselerde farz-ı kifaye olur.” Bilmen, VIII/124, No:51.

“Suçu alenen işleyen ve itiyad edinen hakkında tanıklık, kötülükleri önlemek bakımından vaciptir.” İbn Ferhun, Burhâneddîn Ebü'l-Vefâ İbrâhîm İbnü'l-İmâm Şemseddîn Ebî Abdillâh Muhammed (ö.1397): *Tabsîratü'l-Hukkâm fî Usûli'l-Akdiyeti ve Menâhici'l-*

Hakim gibi tanık da objektif olmalı, etki altında kalmamalı, hatta böyle bir şaibe taşımamalıdır. Tanığın tarafsızlığı harici ve dahili etkilerle zedelenebilir. Tanığa baskı yapılması, hatır gönül ilişkisi, menfaat temini gibi hususlar harici etkenlerdendir. Tanığın davanın taraflarından birine akrabalık, evlilik, işçi-işveren yahut usta-çırak ilişkisi, iş ortaklığı ve dostluk, bu ilişkinin ve davanın tarafı olan lehinde beyanda bulunması yönünde tanık üzerinde baskı oluşturur; düşmanlık beslediği kişinin de aleyhinde beyanda bulunarak ondan öç almak isteyebilir.

Ebu'l-Leys es-Semerkindî'nin Hızanetü'l-Fıkh adlı kitabında belirtildiği gibi⁹² dostluk ilişkisi kural olarak birbiri lehine tanıklık yapmaya engel değildir. Ancak Semerkandi bu hususu belirttiikten sonra şöyle der: "Ancak dostluk ilişkisi bu kişilerin birbirlerinin mallarında tasarrufta bulunmaya varacak dereceye ulaşmışsa dostların birbirleri lehine tanıklığı geçerli olmaz". Mecelle 1701 Hızane'deki ifadenin tercümesidir. Trablusi ve Haskefi, dostluğun seviyesine göre tanıklığa etkisi üzerinde durmuş; Bilmen bu bilgileri yorumsuz aktarmıştır.

Mecelle Şarihi Ali Haydar, ilgili maddeyi şerh etmemiştir. Diyanet İslam Ansiklopedisi'nin "Şahit" maddesinde dostluğun tanıklığa etkisiyle ilgili bilgi yer almamıştır. Fıkıh kitaplarından ziyade ahlak kitaplarında ele alınmış olan bir ahlak normunu, Mecelle hukuk normuna dönüştürmüştür (m.1701).

Bu kısa çalışmada tanığı etkileyen harici ve dahili faktörlerle özellikle dostluk ve düşmanlık duygularının tanık beyanını niçin geçersiz hale getirdiğini görmüş bulunuyoruz. Dostluğun tanık beyanına etkisi, fıkıh ve tefsir kitapları, hadis şerhleri ve özellikle ahlak kitaplarındaki bilgilerin bir kanun normu haline gelerek somutlaştığını görmüş, böylece Osmanlı toplum yapısını daha yakından tanımaya katkı sunmak istediğimizi göstermiş bulunuyoruz.

Ahkâm, Kahire, 1986, II/246, Beroje, s.198-199.

Tanıklık "kamu görevi" olarak telakki edilmeli ve tanığın zarara görmemesi için her türlü tedbir alınmalıdır. Sağlam, Hadi-Gökbayır Sema-Sağlam Emine-Çolak Mehmet, "İslâm Hukuku ve Modern Hukuk Bağlamında Şahitlik Müessesesinin Değerlendirilmesi" *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Y:5, S:2, Aralık 2012 (87-103), s.89.

⁹² Semerkandî, Ebu'l-Leys Nasr b. Muhammed b. Ahmed b. İbrahim (ö.373/983), *Hızanetü'l-Fıkh, Bağdat, 1965, s.392.*

KAYNAKÇA

- Ali Haydar Hoca Emin Efendizade (ö.1915): *Dürerü'l-Hukkâm Şerh-i Mecelleti'l-Ahkâm*, İst.1319.
- Apaydın, H. Yunus, “Şahit”, *DİA*, C:38, s.279vd.
- Arslan Ramazan-Yılmaz Ejder-Taşpınar Ayvaz Sema-Hanağası Emel, *Medeni Usul Hukuku*, Ank.2018.
- Atar, Fahrettin, *İslam Adliye Teşkilatı*, Ank.1991.
- Atalay, O. Pekcanitez, *Usul Medeni Usul Hukuku*, C:II, İst.2017.
- Balo, Yusuf S., *Uluslararası İlke ve Uygulamalar Çerçevesinde Ceza Muhakemesinde Tanık Koruma*, Ank.2009.
- Bardakoğlu, Ali, “İsbat” *DİA*, C:22, s.492.
- Başoğlu, Tuncay, “Tezkiye”, *DİA*, C:41, s.77.
- Bayındır, Abdülaziz, *İslâm Muhakeme Hukuku (Osmanlı Devri Uygulaması)*, İst.1986.
- Beroje Sahip, *Ceza Muhakemesi Hukuku Açısından İslam İspat Hukuku*, Ank.2007.
- Bilmen, Ö. Nuhu (ö.1971), *Hukuk-ı İslâmiyye ve Istilâhât-ı Fıkhiyye Kamusu*, İst.1975.
- Centel Nur-Zafer Hamide, *Ceza Muhakemesi Hukuku*, İst.2018.
- Cihan Erol-Yenisey Feridun, *Ceza Muhakemesi Hukuku*, İst.1997.
- Çağrıçı Mustafa, “Adalet (ahlak)” *DİA*, C:1, s.341.
- Çağrıçı Mustafa, “Dostluk” *DİA*, C:9, s.512.
- Çağrıçı Mustafa, “Düşmanlık” *DİA*, C:10, s.52.
- Çağrıçı Mustafa, “İsâr” *DİA*, C:22, s.490.
- Demir, Abdullah, *Medeni Yargılama Hukuku Osmanlı Mahkemesi*, İzmir, 2010.
- Dönmez, İ. Kafi, “Sedd-i Zerai” *DİA*, C:36, s.278.
- Düzdağ, M. Ertuğrul, *Ebussuud Efendi Fetvaları Işığında 16. Asır Türk Hayatı*, İst.1983.
- Emin, Fehim Paşa, *Kuduri-i Şerif Tercümesi*, Dersaadet, 1314.
- Erbay, Celal, *İslâm Ceza Muhakemesi Hukukunda İspat Vasıtaları*, İst.1999.
- Erdoğan, Mehmet, *İslam Hukukunda Ahkâmın Değişmesi*, İst.2016.
- Ergin, O. Nuri, *Mecelle-i Umur-ı Belediye*, İst.1995.
- Fetva-yı Hindiyeye* (Tercüme: Mustafa Efe), İst.2004.

- Feyzioğlu, Metin, *Ceza Muhakemesi Hukukunda Tanıklık*, Ank.1996.
- Gazali, Muhammed b. Hamid (ö.1111), *İhyau Ulumi'd-Din*, İst.1985.
- Halebi, İbrahim b. Muhammed (ö.1549), *Haşiyeli Multeka*, Dersaadet, 1316.
- Haskefi, Alaeddin Muhammed b. Ali (ö.1088/1677): *ed-Dürrü'l-Muhtar Şerhu Tenviri'l-Ebsar (İbn Abidin Reddu'l-Muhtar ile birlikte)*, İst.1984.
- İbn Abidin, M. Emin (ö.1252/1836): *Reddü'l-Muhtâr*, İst.1984.
- İbn Ferhun, Burhaneddin Ebü'l-Vefâ İbrâhîm İbnü'l-İmâm Şemseddin Ebî Abdillâh Muhammed (ö.1397): *Tabsiratü'l-Hukkâm fî Usûli'l-Akdiye ve Menâhici'l-Ahkâm*, Kahire, 1986.
- İbn Hazm, Ebu Muhammed Ali b. Ahmed (ö.1064): *el-Muhallâ bi'l-Âsâr fî Şerhi'l-Mücellâ bi'l-İktisâr*, Beyrut, 1988.
- İbn Hümâm, Kemâleddin Muhammed b. Abdilvâhid (ö.861/1457), *Şerhu Fethi'l Kadîr*, Dâru'l-Fikr, Beyrut, ts.
- İbn Kayyim, el-Cevziyye Ebu Abdullâh Şemseddin (ö.751/1350): *İlâmu'l-Muvakkîin an Rabbi'l-Âlemin*, Beyrut, 1991.
- Karaman, Hayrettin, "Adalet (Fıkıh)" *DİA*, C:1, s.344.
- Karaman, Hayrettin-Çağrıncı, Mustafa-Dönmez, İ. Kâfi-Gümüş, Sadrettin, *Kur'an Yolu*, Ank.2003.
- Kaşıkcı, Osman, *İslam ve Osmanlı Hukukunda Mecelle*, İst.1997.
- Kurtubi, Ebu Abdullâh Muhammed b. Ahmed el-Ensârî (ö.1273): *el-Câmi' li-Ahkâmî'l-Kur'an*, Beyrut, 1988.
- Mevsîli, Abdullâh b. Mahmûd b. Mevdûd (ö.1284), *el-İhtiyâr li Ta'lîli'l-Muhtâr*, İst.1987.
- Molla Hüsrev, Muhammed b. Feramuz (ö.1480), *Dürrü'l-Hukkâm fî Şerhi Ğureri'l-Ahkâm*, İst.1978.
- Neticetü'l-Fetava Şeyhülislam Fetvaları* (Der: es-Seyyid Ahmed Efendi-es-Seyyid Hafız Mehmed b. Ahmed el-Gedusi) İst.2014.
- Özbek, Veli Ö.-Doğan, Koray- Bacaksız, Pınar-Tepe, İlker, *Ceza Muhakemesi Hukuku*, Ank.2016.
- Öztürk, *Nazari ve Uygulamalı Ceza Muhakemesi Hukuku* (Ed: Bahri Öztürk), Ank.2016.
- Razi, Fahreddin Muhammed b. Ömer (ö.1210), *Mefâtihu'l-Ğayb (Tefsir-i Kebir)*, Beyrut, T.y.
- Semerkandî, Ebu'l-Leys Nasr b. Muhammed b. Ahmed (ö.373/983), *Hızanetü'l-Fıkh*, Bağdat, 1965.

- Serahsi, Ebubekir Muhammed b. Ahmed (ö.1090), *el-Mebcut*, Beyrut, 1986.
- Sühreverdi, Ebu Hafs Şihabüddin Ömer (ö.632/1234), *Avarifü'l-Maarif* (Çev: H. Kamil Yılmaz-İrfan Gündüz), İst.1990.
- Şaban, Zekiyyüddin, *İslam Hukuk İlminin Esasları (Usulü'l-Fıkh)*, Notlar Ekleyerek Tercüme Eden: İ. Kafi Dönmez, Ank.1996.
- Şirbini, Muhammed el-Hatib (ö.977/1570): *Muğni'l-Muhtâc*, Mısır, 1958.
- Tahtavi, Ahmed b. Muhammed (ö.1231/1816), *Tahtavi Tercümesi*, İst.1287.
- Tanrıver, Süha, *Medeni Usul Hukuku*, C:I, Ank.2018.
- Topuz, İsa, *İslam Muhâkeme Hukukunda Şâhitte Aranan Şartlar*, SÜSBE Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya, 2008.
- Trablusi, Alaeddin Ali b. Halil (ö.849/1445), *Muînu'l-Hukkâm fîmâ Yeteredded beyne'l-Hasmeyni mine'l-Ahkâm*, Mısır, 1973.
- Turhan, Faruk, *Ceza Muhakemesi Hukuku*, Ank.2006.
- Türk Hukuk Lügati, *Türk Hukuk Kurumu*, Ank.1991.
- Udeh, Abdülkadir, *et-Teşriü'l-Cinâiyyi'l-İslâmi Mukarinen bi'l-Kanuni'l-Vad'i*, Beyrut, Ty.
- Uludağ, Süleyman, "Fütüvvet" *DİA*, C:13, s.259-260.
- _____, "İhvan" *DİA*, C:21, s.580.
- Ünver Yener-Hakeri, Hakan, *Ceza Muhakemesi Hukuku*, Ank.2018.
- Veki, Muhammed b. Halef (ö.306/918), *Ahbâru'l-Kudât*, Beyrut, Ty.
- Yenişehirli Abdullah Efendi (ö.1743), *Behcetü'l-Fetava*, İst.1266.
- Yılmaz, Ejder, *Hukuk Muhakemeleri Kanunu Şerhi*, C:III, Ank.2017.
- Yurtcan, Erdener, *Ceza Yargılaması Hukuku*, İst.2007.